

Хмелько В. Є.

ДИНАМІКА ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯМ СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ У ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТТЯХ ЇЇ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991–2014 РОКИ)

На основі даних опитувань, проведених КМІС від листопада 1991-го по квітень 2014-го року за вибірками репрезентативними для дорослого населення України, проаналізовано особливості динаміки підтримки населенням суверенітету України у першому та другому десятиліттях її державної незалежності. Показано, що переважною тенденцією є зростання національної цінності державного суверенітету через поширення прихильності до нього населення та укріплення стабільності цього процесу через зменшення мінливості його напрямку. Визначені залежності цього процесу від змін доходів найбільшнього квантиля сімей і від змін чисельності сімей середнього й найнижчого рівнів споживчих спроможностей. Виявлено, що незвично стрімкі значні підвищення підтримки населенням суверенітету України траплялися вслід за розв'язуванням Росією війовничих дій.

Ключові слова: суверенітет України, державна незалежність України, динаміка підтримки населенням суверенітету держави.

Суверенітет – полісемантичне поняття, яке у соціологічній літературі в основному застосовується для позначення політичної незалежності держави від інших держав [1, с. 387–388; 2, с. 614–615]. І саме в цьому значенні суверенітет звичайно досліджується соціологами як національна цінність. При цьому нація розглядається переважно не як етнічна спільнота (етнос), а, фактично, як політична спільнота усіх громадян певної держави. Відповідно, національні цінності досліджуються як загальносуспільні, мірою загальності яких можна вважати ступінь поширеності відповідних політичних орієнтацій серед дорослого населення країни. Зокрема, як міру загальності такої національної цінності як державний суверенітет України, ми розглядаємо ступінь поширеності серед дорослого населення нашої країни орієнтації на підтримку її державної незалежності.

За демократичного режиму влади, коли рішення про набуття державної незалежності певною територіальною політичною спільнотою приймається шляхом референдуму, частку правочинного дорослого населення відповідної території, що проголосувало за набуття державної незалежності, логічно, на нашу думку, розглядати як найадекватніший показник ступеня підтримки суверенітету своєї спільноти її членами. Як відомо, саме шляхом референдуму у грудні 1991 року було затверджено рішення Верховної Ради про проголошення державної незалежності нашої країни, коли 76 відсотків всього дорослого населення України висловилися на підтримку

її незалежності (що склало 90,3 відсотка поданих голосів, оскільки участь у голосуванні взяли 84,2 відсотка дорослого населення).

Якщо розглянути питання, чи дають результати референдуму підстави для висновку, що ще наприкінці 1991 року державний суверенітет України вже був загальною національною цінністю, то результат аналізу виходить неоднозначним. У кількісному аспекті висновок є безумовно стверджувальним: чисельність тих громадян, які на референдумі підтримали державну незалежність, була значно більше половини усього дорослого населення в Україні та майже у 12 разів перевершувала чисельність тих, хто висловився проти. У структурному ж відношенні виявляється, що хоча у всіх без винятку адміністративних регіонах¹ чисельність прихильників незалежності перевершувала чисельність її противників, але не в усіх з них вона складала більше половини їхнього дорослого населення. В Автономній Республіці Крим чисельність тих громадян, які на референдумі підтримали державну незалежність України, була лише дещо більше третини її дорослого населення (36,6 відсотка), а більше чверті (28,5 відсотка) – проголосували проти. Такі співвідношення чисельності населення АР Крим та кількості голосів, поданих «за» і «проти» затвердження Акту незалежності України спонукало характеризувати державний суверенітет України як загальнонаціональну цінність на початку

¹ Під адміністративними регіонами тут маються на увазі одиниці першого рівня адміністративного поділу країни з населенням не менше 1 % населення України в цілому, тобто – АР Крим, 24 області й місто Київ.

набуття нею державної незалежності з певним застереженням та розпочати дослідження, які б дозволили визначати тенденції і чинники змін у поширеності підтримки державної незалежності.

Першу спробу оцінити поширеність підтримки державної незалежності України серед її населення методом очного (face-to-face) інтерв'ю було здійснено за місяць до загальноукраїнського референдуму 1991 року шляхом опитування репрезентативної вибірки дорослого населення України віком від 18 років (було опитано 2056 респондентів)². У цьому опитуванні інтерв'юери, серед іншого, зверталися до респондентів з таким запитанням:

24 серпня Український парламент проголосив повну незалежність. Населення України висловить своє ставлення до Акта про незалежність на референдумі, який відбудеться 1 грудня. Якщо б референдум відбувався сьогодні, як би Ви проголосували – за Акт про незалежність, проти Акта про незалежність або не брали б участі у референдумі?

Отримані дані показали, що за проголошення незалежності готові проголосувати 63,9 відсотка дорослого населення, проти цього – лише 8,5 відсотка. Ще 3 відсотки вирішили не брати участь у голосуванні, а 24,6 відсотки на момент опитування ще не визначилися у своїх діях. Ці дані дозволяли стверджувати, що поширеність підтримки державної незалежності України за півтора місяця до референдуму була не меншою 64 відсотків. Але, яка частина з чверті тих, хто не визначилися, візьмуть участь у голосуванні, а яка – ні, було невідомо. Логічно лише припустити, що ті, хто ще не визначився, але візьме участі у голосуванні, розподіляться на прихильників і противників незалежності приблизно у такій пропорції, як розподілилися ті, хто вже визначився. Серед тих же, хто визначився, на підтримку проголошення державної незалежності України висловилися 88,3 відсотка, що лише на 2 відсотки виявилось менше від результатів голосування.

Звичайно, з часом у соціологів з'явилася зацікавленість у вимірюванні тієї підтримки державної незалежності України її громадянами, що складалася вже у нових політичних умовах – відколи незалежність України стала фактом і через її визнання світом, і через розпад Радянського Союзу. Відповідно, постало і методологічне питання – про що запитувати респондентів у соціологічних

опитуваннях, щоб мати можливість давати коректну оцінку поширеності підтримки державної незалежності України її громадянами у поточних обставинах існування вже незалежної держави.

У перші роки незалежності, протягом 1992–1993-х років, поки та ситуація, що була в країні напередодні і під час референдуму, в пам'яті потенційних респондентів ще могла досить адекватно зберігатися, для вимірювання підтримки державної незалежності України її громадянами достатньо виправданим було застосування прямого запитання про те, як би респонденти проголосували, якби референдум щодо проголошення державної незалежності України відбувався під час опитування. Але з плином часу, особливо на десятому і наступних роках незалежності, розподіли відповідей на таке запитання [3; 4] навряд чи можуть розглядатися як адекватна характеристика підтримки громадянами України її державної незалежності. Мусимо враховувати, що в цьому випадку отримуємо характеристику підтримки незалежності не в реальній ситуації (як, наприклад, напередодні референдуму у 1991 році), і не в такій умовній ситуації, яка в принципі може скластися у майбутньому, а в ситуації для нинішніх часів суто умоглядній, що реалізуватися в принципі не може. Показниками поширеності підтримки державної незалежності України її громадянами більш адекватними у сучасних умовах слугують, на нашу думку, розподіли відповідей на таке запитання, яке моделює ситуацію вибору варіанта подальшого існування України, коли вона вже є незалежною державою.

Враховуючи потенційну проблемність збереження державної незалежності України в контексті її відносин саме з Росією, в усіх опитуваннях КМІС від 1994 року ставлення населення до державної незалежності України, з'ясовувалося через розподіл відповідей на запитання: *«Якими б Ви бажали бачити взаємовідносини України з Росією?»*. Причому на протигагу варіанту відповіді, що фактично означає відмову від державного суверенітету (*«Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу»*), пропонувалося дві суттєво відмінні альтернативи. Одна з яких, у певному сенсі негативна щодо близькості можливих відносин (варіант відповіді: *«Вони мають бути такими ж, як з іншими державами: із закритими кордонами, візами, митницями»*), а друга – позитивна (*«Україна і Росія мають бути незалежними, але дружніми державами: з відкритими кордонами, без віз та митниць»*). За таких варіантів вибору за незалежність України мали можливість висловитися не лише ті, хто бажає, щоб Україна відмежувалася від Росії подалі, а й ті, хто бажає збереження з нею близьких відносин.

² Опитування проведено у жовтні 1991 року на замовлення Дослідницького інституту Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода колективом дослідницького центру Соціологічної асоціації України, який на той час мав назву Республіканський науково-практичний соціологічний центр (РНПСЦ), а у грудні 1992 року виокремився у приватну дослідницьку установу – Київський міжнародний інститут соціології (КМІС).

Загальну картину змін середньорічної частки прихильників державної незалежності України серед її дорослого населення за роки незалежності представлено графіком на рис. 1³. Нерегулярно хвиляста лінія графіка показує, що поширеність підтримки незалежності часом змінювалася, але від 1994 року в Україні в цілому переважає тенденція зростання частки прихильників незалежності, що є проявом поступового зростання національного цінювання державного суверенітету.

Окрім того, на графіку добре видно, що у другому десятилітті незалежності відносні коливання її підтримки громадянами були помітно меншими, ніж у першому, особливо в останні п'ять років. Коефіцієнт варіації, який характеризує середньорічні зміни частки прихильників державного суверенітету, у перші п'ять років нашої незалежності дорівнював 10,2 відсотка, а в останні п'ять років, що тут розглядаються (2008–2013), – лише 4,2 відсотка. Наявні дані дають підстави стверджувати, що в цілому *переважною тенденцією в Україні за роки незалежності є не лише зростання національної цінності державного суверенітету, а й зменшення мінливості напряму цього процесу, укріплення його стабільності.*

Водночас, наявність у попередні роки помітних коливань поширеності підтримки державної незалежності не дозволяє ігнорувати питання про чинники таких коливань. Зрозуміло, що погіршення матеріальних умов життя більшості людей, яке відбулося після надбання Україною державної незалежності, могло негативно вплинути на чисельність її прихильників серед населення України. Адже перше – найзначніше за всі роки незалежності – зниження частки її прихильників (до 56 відсотків) відбулося у перші два роки після набуття державного суверенітету, коли кошти більшості людей, котрі не мали іноземної валюти, швидко знецінювала гіперінфляція.

Тому, ще наприкінці першого десятиліття державної незалежності України, за даними опитувань КМІС від грудня 1991 по червень 2001 року⁴ ми спробували з'ясувати, чи є зв'язок змін у часі підтримки державної незалежності зі змінами в часі доходів певних верств населення. Обчислення кореляцій між часовими рядами середньорічних показників підтримки державної незалежності, з одного боку, і сімейних доходів кожного з п'яти стратифікованих за доходами квантилів (20-відсоткових часток) сімей, з другого боку (табл. 1), показало, що статистично

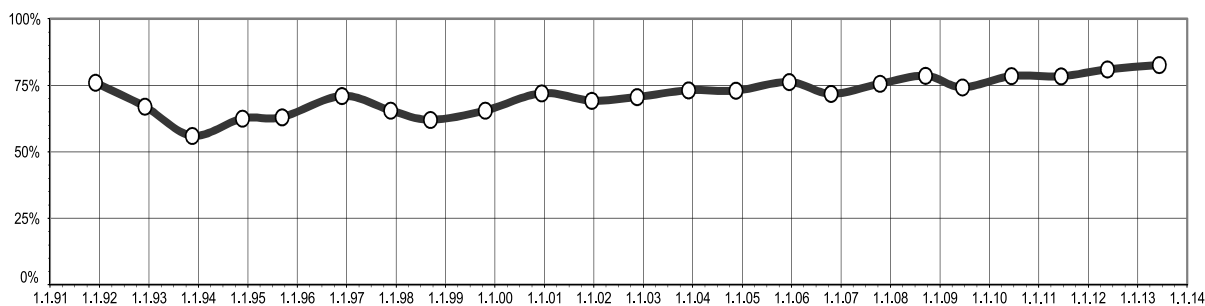

Рис. 1. Динаміка середньорічної чисельності прихильників незалежності України з грудня 1991 до кінця 2013 року (у відсотках від дорослого населення за даними КМІС)

Таблиця 1. Квантильні розподіли сімейних доходів в Україні у 1991–2001 рр.

Квантили	Частки доходів квантилів сімей за роками (%)							
	1991	1994	1996	1998	1998	1999	2000	2001
Перший	5,5	5,3	3,8	2,3	1,8	4,0	4,7	5,0
Другий	10,8	10,5	9,5	8,7	8,2	9,5	10,1	11,0
Третій	16,1	15,0	14,2	15,0	15,0	14,7	14,6	16,2
Четвертий	23,4	21,2	20,6	21,9	23,2	22,4	23,5	23,9
П'ятий	44,2	48,0	51,8	52,1	51,8	49,4	47,1	43,9
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Кількість опитаних	1021	2044	2317	1120	2614	1167	2924	1046

³ Графік за даними референдуму 1991 р. та 55 вибіркових опитувань, проведених КМІС методом очного інтерв'ю за період з листопада 1992 р. по лютий 2014 р. за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України віком від 18 років, загальним обсягом більше 124 тисяч респондентів.

⁴ Методом очного інтерв'ю за ці роки проведено 16 опитувань (у половині з них фіксувався також і сімейний дохід, показаний у табл. 1) за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України у віці від 18 років, в яких загалом було опитано більше 41 тисячі респондентів.

значущого (на рівні $p \leq 0,05$) безпосереднього зв'язку між цими змінними немає. Відносно найтісніший безпосередній зв'язок (коефіцієнт кореляції Пірсона $r = 0,49$) зафіксовано між змінами в часі доходів найбіднішої з квантильних верств населення і змінами в часі підтримки державної незалежності в ці ж роки, але й тут на неприйнятно-му рівні статистичної значущості ($p = 0,11$).

Однак, додаткові розрахунки з використанням інших даних із зазначених вище масивів, дозволили з'ясувати, що у першому десятилітті державної незалежності зміни в часі підтримки державного суверенітету України її громадянами були статистично значуще зв'язані зі змінами загального рівня їх задоволеності станом справ у країні ($r = 0,92$; рівень значущості $p = 0,001$). Зміни в часі рівня задоволеності людей станом справ у країні, своєю чергою, виявилися статистично значуще зв'язаними зі змінами загального рівня задоволеності людей тим, як складається їхнє власне життя ($r = 0,92$; $p = 0,001$). Ці ж зміни і виявилися саме статистично значуще зв'язаними із змінами в часі доходів певних верств населення. З'ясувалося, що зміни в часі загального рівня задоволеності дорослих громадян країни тим, як складається власне життя кожного, у першому десятилітті державної незалежності були статистично значуще зв'язані зі змінами в часі частки сукупних сімейних доходів країни, які отримували найбідніші 20 відсотків з усіх сімей країни ($r = 0,75$; $p \leq 0,02$) та бідніші 60 відсотків усіх сімей ($r = 0,71$; $p \leq 0,025$).

з'ясувати, що коливання чисельності прихильників державної незалежності за роки її першого десятиліття приблизно на третину (35 %) були опосередковано пов'язані зі змінами доходів населення – тої частки сукупних доходів, яка діставалася біднішій 60-відсотковій більшості населення. Відсутність сильнішого зв'язку між цими процесами у першому десятилітті державної незалежності опосередковано підтверджується тим фактом, що попри особливо катастрофічне зниження рівня доходів більшості населення у першій половині першого десятиліття державної незалежності, частка її прихильників у жодному році не знижувалася до критичного рівня у 50 відсотків дорослого населення країни.

Опитування, проведені КМІС у 2002–2011 роках, дозволили суттєво розширити базу даних для обчислювання середньорічних показників як показників підтримки державної незалежності України (представлених у частині графіка на рис. 1 у 2002–2011 рр.), так і показників сімейних доходів квантильних верств населення (табл. 2). Обчислення кореляцій між часовими рядами цих показників показали, що й у другому десятилітті державної незалежності, взятому окремо, зміни прихильності населення до державного суверенітету України не були статистично значуще безпосередньо пов'язані зі змінами частки доходів навіть найбіднішої квантильної верстви населення, зі змінами доходів якої прихильність населення до державного суверенітету була пов'язана відносно найтісніше ($r = 0,47$, але $p > 0,17$).

Таблиця 2. Квантильні розподіли сімейних доходів в Україні у 2002–2011 рр.⁵

Квантилі	Частки доходів квантилів сімей за роками (%)									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Перший	5,4	5,3	6,9	6,1	6,7	6,4	6,0	6,1	7,1	7,2
Другий	12,0	10,9	11,2	12,2	12,5	11,8	11,5	11,7	12,0	12,4
Третій	17,3	15,5	16,2	17,3	17,2	16,7	16,8	16,0	16,6	17,5
Четвертий	22,4	23,0	26,4	21,3	23,8	23,3	23,6	23,4	23,3	23,3
П'ятий	42,9	45,3	39,3	43,1	39,8	41,8	42,1	42,9	41,1	39,6
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Кількість опитаних	9606	2012	4093	4010	6065	5050	19005	10021	4266	2040

Таким чином, хоча пошук зв'язків змін у часі підтримки суверенітету України її громадянами зі змінами в часі їхніх доходів у першому десятилітті державної незалежності України статистично значущого безпосереднього зв'язку не виявив, але опосередкований статистично значущий зв'язок було знайдено [5, с. 45–49; 6, с. 26–27]. Обчислення частки варіацій залежної змінної кожної з ланок знайденого опосередкованого зв'язку, яка пояснювалася змінами незалежної змінної цієї ланки, дало можливість

Кореляційний та регресійний аналіз залежностей між часовими рядами цих показників протягом двадцяти років незалежності в цілому показали, що зміни в часі прихильності населення до державного суверенітету України безпосередньо і статистично значуще (на рівні $p < 0,001$) пов'язані

⁵ Розраховано за даними 39 опитувань, проведених КМІС у 2002–2011 роках методом очного інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України у віці від 18 років. Загалом опитано більше 66 тисяч респондентів. Представлені у таблиці квантильні частки річних сімейних доходів населення розрахував Олексій Хмелько.

зі змінами в часі частки доходів найбіднішої квантильної верстви населення. Причому величина коефіцієнта детермінації (скоректований $R^2 = 0,54$) показує, що за перші два десятиліття незалежності зміни підтримки державного суверенітету в середньому більш ніж наполовину (на 54 відсотки варіацій) безпосередньо залежали від змін частки доходів найбіднішого 20-відсоткового квантиля населення.

Можливість перевірити надійність висновку щодо значного впливу змін економічних умов буття бідніших верств населення на зміни підтримки державної незалежності з'явилася завдяки даним, зібраними КМІС у другому десятилітті незалежності, про розподіл сімей за рівнями їхніх споживчих спроможностей. Йдеться про дані, зібрані у 2002–2011 рр. за методологією, за якою рівень споживчих спроможностей сім'ї респондента визначає сам, оцінюючі те, споживчі потреби якого рівня дозволяє задовольняти фінансове становище його сім'ї. Для цього рес-

редньорічних часток прихильників державного суверенітету України – з другого.

Обчислення показали, що у другому десятилітті незалежності зміни в часі підтримки державного суверенітету статистично значуще залежали від змін у часі часток домогосподарств двох рівнів споживчих спроможностей. Тісніша з них – пряма залежність від змін у часі частки третього рівня споживчих спроможностей – коли сім'ї вистачає грошей на їжу, одяг і вона може ще дещо відкласти (стандартизований коефіцієнт регресії $\beta = 0,73$; $p < 0,02$). Другий статистично значущий зв'язок ($\beta = -0,69$; $p < 0,03$) – обернена залежність змін у часі підтримки суверенітету від змін у часі частки першого, найнижчого рівня споживчих спроможностей – коли сім'ї не вистачає грошей навіть на їжу. Величини коефіцієнтів детермінації цих залежностей показують, що у другому десятилітті державної незалежності коливання в часі її підтримки населенням майже наполовину (на

Таблиця 3. Розподіли домогосподарств України у 2002–2011 рр. за рівнями їхніх споживчих спроможностей⁶

Рівні споживчих спроможностей	Частки домогосподарств п'яти рівнів споживчих спроможностей за роками (%)									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Перший	30,4	25,7	22,1	17,7	15,6	12,9	12,9	17,3	15,8	16,6
Другий	50,3	45,2	45,0	46,2	43,0	39,9	39,8	45,4	44,6	44,8
Третій	15,4	22,5	25,2	29,2	31,6	38,0	37,0	31,3	32,8	33,2
Четвертий	3,53	6,37	7,34	6,57	9,23	8,60	9,62	5,68	6,49	5,16
П'ятий	0,41	0,27	0,48	0,34	0,55	0,54	0,56	0,29	0,30	0,29
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Кількість опитаних	6213	3978	7925	9887	9867	9934	15953	13841	11184	7991

пондент отримує опис п'яти рівнів задоволення споживчих потреб (див. нижче) та повідомляє, яке з них точніше відповідає фінансовому становищу його сім'ї.

1. Нам не вистачає грошей навіть на їжу.
2. Нам вистачає грошей на їжу, але купувати одяг вже важко.
3. Нам вистачає грошей на їжу, одяг і ми можемо дещо відкласти.
4. Ми можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі (такі як телевізор або холодильник.)
5. Ми можемо дозволити собі купити все, що захочемо.

Такі оцінки, зібрані у загальноукраїнських опитуваннях проведених за вибірками репрезентативними для дорослого населення України, дозволили розрахувати для кожного року цього періоду середньорічні частки домогосподарств кожного з п'яти рівнів споживчих спроможностей (див. таблицю 3) і провести кореляційний та регресійний аналіз зв'язків між часовими рядами середньорічних часток домогосподарств кожного з п'яти рівнів споживчих спроможностей, з одного боку, та се-

47 відсотків варіацій) прямо залежали від того, як змінювалася частка населення середнього рівня споживчих спроможностей. При збільшенні або зменшенні цієї верстви відповідно, хоча і

меншою мірою, збільшувалася або зменшувалася і прихильність до незалежності. Водночас майже повністю (на 97 відсотків варіацій) коливання в часі частки населення середнього рівня споживчих спроможностей обернено залежало від того, як змінювалася частка населення

⁶ Розраховано за даними 49 опитувань, проведених КМІС у 2002–2011 роках методом очного інтерв'ю за вибірками, репрезентативними для дорослого населення України у віці від 18 років. Загалом опитано близько 97 тисяч респондентів. Представлені в таблиці частки домогосподарств п'яти рівнів споживчого добробуту розрахував Олександр Хмелько.

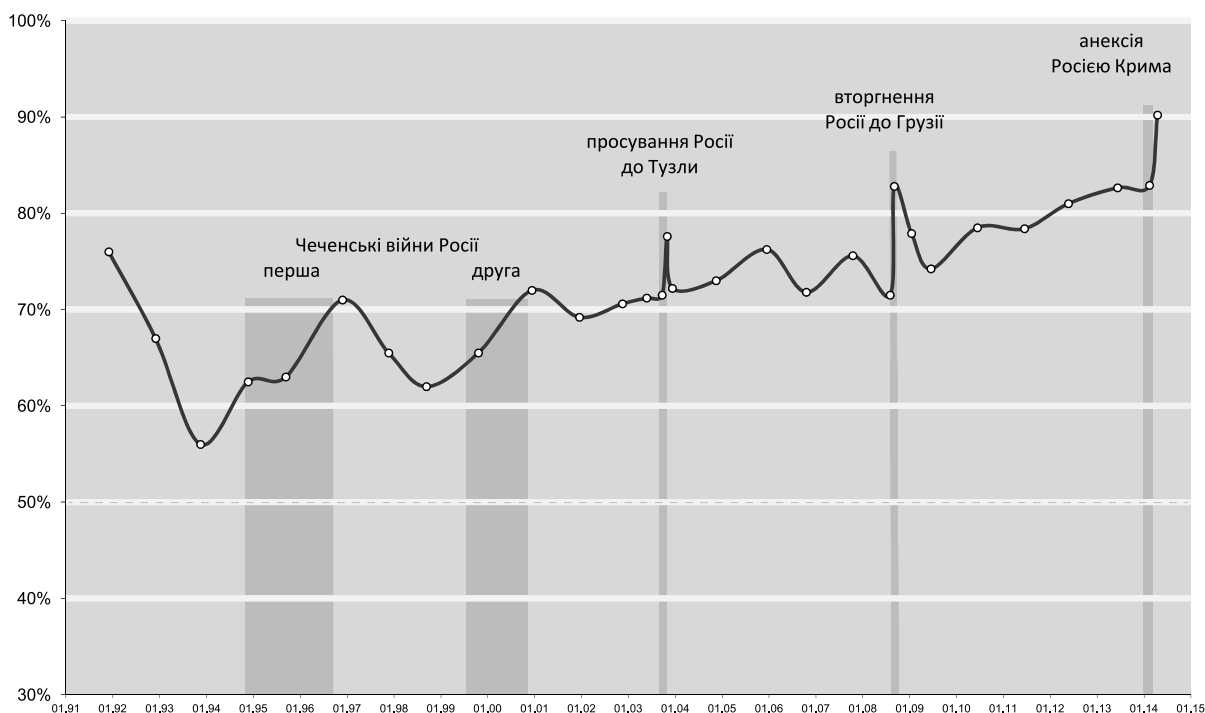
найнижчого рівня споживчих спроможностей. При збільшенні цієї найбільшій верстві, верства середнього рівня споживчих спроможностей зменшувалася, а збільшувалася вона саме при зменшенні такої злиденності. В цілому, результати проведеного аналізу дають підстави стверджувати, що у другому десятилітті незалежності України зміни частки прихильників державного суверенітету значною мірою прямо залежали від змін частки сімей середнього рівня споживчих спроможностей та обернено – від змін частки сімей найнижчого рівня споживчих спроможностей.

Коливання в часі чисельності прихильників незалежності України, які спостерігалися за двадцять років, у більшості своїй свідчать про те, що для чималої частини громадян зміни у прихильності до державної незалежності помітно залежать від змін економічних умов життя. Але детальніший порівняльний аналіз цих процесів приводить до висновку, що є чимало змін у часі частки прихильників державного суверенітету, її збільшень і зменшень, які не можуть інтерпретуватися як пов'язані з відповідними змінами тих чи тих економічних умов.

Перше очевидно не економічно вмотивоване підвищення чисельності прихильників незалежності зафіксовано у другій половині 1994 року після її спаду з 76 до 56 відсотків дорослого населення протягом перших двох років незалежності

в умовах значного зниження життєвого рівня під впливом гіперінфляції. Хоча економічна ситуація продовжувала погіршуватись, однак після президентських виборів 1994 року було зафіксовано (особливо на Сході і на Півдні) зменшення охочих приєднання України до Росії та відповідне зростання частки прихильників незалежності України (з 56 до 62 відсотків), яке посилювалось з розгортанням війни у Чечні (рис. 2) і досягло до кінця 1996 року 71 відсотка дорослого населення [7, с. 19]. Після значного, майже до 60 відсотків, зниження рівня підтримки незалежності протягом 1997 та 1998 років, коли в умовах фінансової кризи знову зросло число охочих приєднання України до Росії, у 1999–2000 роках, під час другої чеченської війни відбулося друге значне (до 72 відсотків) зростання підтримки державної незалежності України (рис. 2).

Про впливовість позаекономічних чинників на процеси змін поширеності підтримки суверенітету України свідчить також ряд відносно короткотривалих процесів змін, які не можуть інтерпретуватися як зумовлені економічними чинниками. Так, 2003 року, коли через дії Росії в районі острова Коса Тузла виникла загроза територіальній цілісності України, протягом лише одного місяця, під час зростання напруженості в українсько-російських відносинах у жовтні, частка прихильників незалежності України збільшилася від 71 до 77 відсотків, і

Рис. 2. Динаміка підтримки незалежності України у 2003, 2008 та на початку 2014 року на тлі динаміки її середньорічної підтримки у 1992–2013 роках (відсоток прихильників незалежності серед дорослого населення України)

лише через місяць після завершення конфлікту цей показник скоротився до 72 відсотків (рис. 2). Ще одне швидке зростання прихильності до незалежності України було зафіксовано нами у серпні 2008 року.

Тоді, під час військового вторгнення Росії до Грузії, протягом лише одного місяця підтримка державної незалежності України піднялася ще значніше – від 72 до 83 відсотків, а її зменшення розтягнулося майже на десять місяців і зупинилося на рівні близько 74 відсотків (рис. 2).

Такі масштабні зсуви у настроях населення у подібних ситуаціях, очевидно, не є випадковими. Оскільки порушення територіальної цілісності держави є виразним виявом загрози щодо її суверенітету, а Росія є для України найпотужнішою із сусідніх держав, саме її войовнича поведінка викликає в нашій країні особливе занепокоєння. І те, що зазначені реакції в Україні на акції Росії щодо Тузли і Грузії, – це не випадковості, підтверджує нещодавня реакція громадської думки України на анексію Криму в березні 2014 року, коли менш ніж за два місяці – із середини лютого до першої декади квітня – чисельність прихильників державної незалежності стрімко зросла з 83 до рекордних 90 відсотків дорослого населення країни.

Виходить так, що частина наших громадян, які не виявляють прихильності до державної незалежності за умов, коли ніщо відчутне не спонукає їх подумати про можливі загрози в разі втрати незалежності через приєднання до Росії, в ситуаціях, коли загрози набувають чутливих проявів, по суті усвідомлюють, що незалежність своєї країни є для них важливою, що вона є для них дійсною цінністю. І такі уроки не минають марно – рік за роком поширеність

підтримки суверенітету своєї країни серед громадян України зростає.

Насамкінець зазначимо, що у цій роботі розглянуто лише декілька аспектів динаміки підтримки населенням суверенітету України у перших десятиліттях її державної незалежності, яка потребує різнобічнішого аналізу. На увагу заслуговують, певно, впливи на динаміку підтримки населенням суверенітету України політичних процесів, соціально-культурних чинників та, особливо, чинників територіальних особливостей ставлення населення до державного суверенітету України на її Заході і Сході.

Водночас здійснений аналіз дає можливість зробити декілька висновків.

1. Переважною тенденцією у перших десятиліттях незалежності є зростання національної цінності державного суверенітету завдяки поширенню прихильності до нього населення та укріплення стабільності цього процесу через зменшення його мінливості.
2. На зміни в часі підтримки населенням державного суверенітету України протягом перших двох десятиліть незалежності значною мірою прямо впливали зміни доходів найбіднішого квантиля населення та (принаймні протягом другого десятиліття) зміни чисельності сімей середнього рівня споживчих спроможностей, а обернено впливали зміни чисельності сімей найнижчого рівня споживчих спроможностей.
3. Певний внесок у поступове зростання підтримки державного суверенітету час від часу надавали очевидно не вмотивовані економічно короткотермінові стрімкі зростання його підтримки, що відбувалися під час войовничих акцій з боку Росії.

Список літератури

1. Галушко К. Суверенітет / К. Галушко // Соціологічна енциклопедія / [уклад. В. Г. Городяненко]. – К. : Академвидав, 2008. – С. 387–388.
2. Сохань П. С. Суверенітет / П. С. Сохань // Соціологія: короткий енциклопедичний словник / [уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; під. заг. ред. В. І. Воловича]. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1998. – С. 614–615.
3. Соціологічні опитування [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. 2012. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=320. – Назва з екрана.
4. Україні – 20: погляд соціолога [Електронний ресурс] / Прес-релізи // Фонд «Демократичні ініціативи». – 2011. – 3 серпня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/nfobjrkrkf.htm>. – Назва з екрана.
5. Хмелько В. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за 10 років незалежності / В. Хмелько // Політична думка. – 2001. – № 3. – С. 33–49.
6. Хмелько В. Динаміка ставлення населення до незалежності України та фактори, що її визначають / В. Хмелько, В. Паніотто // Десять років соціально-економічних перетворень в Україні: спроба неупередженої оцінки / [за ред. І. Бураковського]. – К. : К.І.С., 2002. – С. 23–28.
7. Хмелько В. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності / В. Хмелько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 5–23.

V. Khmelko

DYNAMICS OF THE PUBLIC SUPPORT FOR UKRAINE'S SOVEREIGNTY IN THE FIRST DECADES OF ITS STATE INDEPENDENCE (1991–2014 YEARS)

On the basis of surveys conducted from November 1991 to April 2014 on a representative samples of the adult population of Ukraine the dynamics of public support for Ukraine's sovereignty in the first and second decade of independence had analyzed. It is shown that the prevailing tendency is the increase in the national value of the state sovereignty through the expansion the support of it by the population and strengthening the stability of the process by reducing the variability of its direction. The dependences of this process from changes of incomes of the poorest twenty percent of all families and changes of the numbers of families in the middle and lowest levels of consumer capacity were determined. Found that the unusually rapid significant increases of public support for Ukraine's sovereignty were occurring right after unleashing militant actions by Russia.

Keywords: sovereignty of Ukraine, Ukraine's independence, the dynamics of public support for state sovereignty.

Матеріал надійшов 12.05.2014

УДК 316.1 + 316.2

Осипчук А. Д.

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАКТИКА» В СУЧАСНІЙ СОЦІОЛОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

У статті розглянуто визначення поняття «практика» в сучасній соціологічній теорії, зокрема в теоріях синтезу. Окреслено два принципово відмінні шляхи визначення «практики» як діяльності загалом та як рутинізованих дій індивідів. Розглянуто особливості та онтологічно-методологічні перспективи використання таких визначень через обговорення підходів А. Реквітца, П. Бурдьє, Е. Гідденса.

Ключові слова: практика, рутинізація, агент, раціоналізація, рефлексія, свідомість, креативність, недетермінованість дії, соціальна структура, синтез структури й агентності.

Поняття «практики» є одним з найуживаніших у соціальних та соціологічних теоріях від початку ХХ століття. Не буде перебільшенням сказати, що переважна більшість сучасних соціологічних теорій оперують цим поняттям, вкладаючи в нього ті чи інші значення. У такій ситуації принципової важливості набуває розуміння тих змістів та значень, що набуває «практика», та міри їхньої суголосності й узгодженості.

Поняття «практики» використовується як онтологічно протилежними підходами, на кшталт феноменології/суб'єктивістських підходів та структуралізму/постструктуралізму, так і теоріями синтезу, які прагнуть подолати основні онтологічні та методологічні дихотомії. Власне, саме через призму останніх й буде розглянуто визначення «практики», а саме особливості концептуального розрізнення зв'язки